

FOLIA HISTORICA

XXXV.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2020

FOLIA HISTORICA

XXXV.

2019

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2020

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Csorba László

szerkesztő
M. Lovas Krisztina

szerkesztő munkatársa
Pásztor Katalin

olvasószerkesztők
Bertók Krisztina
Merényi Ágnes

szerkesztőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Kiss Erika
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2020

ISSN 0133 6622

A kötet megjelenését támogatta

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója
Nyomta a Pauker Nyomdaipari Kft.
150 példányban
Felelős vezető: Vértes Gábor
Kiadványterv: Gyapjas Anikó

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2019

I. TANULMÁNYOK

Bittera Éva	
Andrássy Klára, egy (a)tipikus arisztokrata	5
Varga Lujza	
A genfi magyar titkárság létrejötte és tevékenysége az 1920-as években	51
Miklós Tamás	
Front előtt, front alatt, front után. A második világháború eseményei Csolnokon 1944–45-ben	83
Istenes Mónika	
A „Fáklyás-ügy”. Bauer Sándor önégetése	99

II. KÖZLEMÉNYEK

Serfőző Szabolcs	
„Nemzeti ünnep a Rákos mezején” – a pesti polgári őrsereg 1844. augusztus 15-i zászlószentelési ceremóniájának emléklapja	145
Vasvári Zoltán	
Együd Árpád perőcsényi néprajzi gyűjtéséről	159

UTOLSÓ FELVONÁS – IV. KÁROLY KORONÁZÁSA. KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

Kollár Csilla	
Békebeli gazdagság és háborús ínség. Az 1916-os koronázás díszmagyar öltözeteiről	171
Tomsics Emőke	
Képkockák. A fénykép és a mozgófilm IV. Károly koronázásán	193
Gödölle Mátyás	
„Történelmi festmény élőben” – IV. Károly 1916. évi koronázásának ábrázolásai	217
Gödölle Mátyás	
Katalógus IV. Károly 1916. évi koronázásának ábrázolásairól	231

Vasvári Zoltán

EGYÜD ÁRPÁD PERŐCSÉNYI NÉPRAJZI GYŰJTÉSÉRŐL

*Itt lengek lobogó jelképeimmel,
földutak horhosain át
lábak táncába rejtezem.
Szittyó-tűz, elnyűtt öregeink
naponta fölhúrozott életében.
Ott lakom én, hallom zaját a nagy zsinatnak...
Virrasztom magamat, magunkat,
hogy minden kint kiénekeljete!*

Matyikó Sebestyén József: Tékozló, boldog bolyongás
In memoriam Együd Árpád

Együd Árpádról

Különös, egyedi életutat bejárt munkása volt a magyar néprajztudománynak a sajnálatosan korán, hatvankét éves korában elhunyt Együd Árpád. A 20. századi magyar etnográfia kiemelkedő szorgalmú gyűjtői, terepmunkásai közé tartozott, hasonlóan a nemrég elhunyt, és a Somogyban is rengeteget gyűjtő Erdélyi Zsuzsannához, vagy a mára kicsit elfelejtett, keveset emlegetett, szintén nem intézményesen képzett, kiváló cigánykutató, Erdős Kamillhoz.

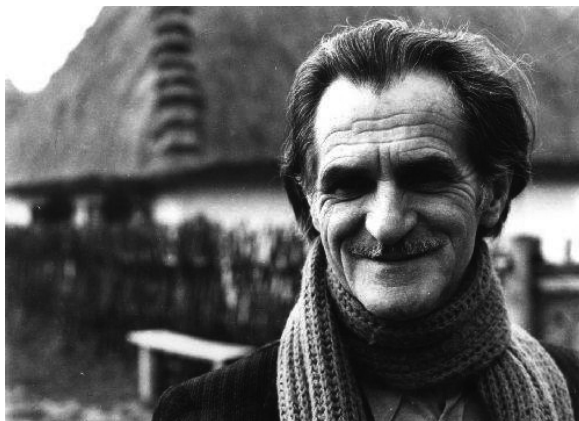
Együd Árpád a Hont – ma Pest – megyei Perőcsényben született 1921. január 30-án.¹ Perőcsényi parasztcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot a Tésai u. 233. (ma Kosuth Lajos u. 51.) szám alatti házban. Kilencévesen jutott félárvaságra, édesanyja korai, hirtelen halála miatt. Édesapja és Irma nagynénje nevelte. Leskó László így ír 1984-ben Együd gyermekéveiről a *Honismeret*ben megjelent emlékezésében: „Népfí volt, plebejusszármazék; a börsönybeli Perőcsényben született. Célszerű, de lélekkel teli patriarchális családban éltek; a nagyatyai házból hozta útravalóját: a becsületet, a munkaszerepet, a kitartást. Kísérői voltak ezek a balassagyarmati gimnáziumban is.”²

Gimnáziumi tanulmányait 1933-tól Balassagyarmaton végezte, a Balassi Bálint Reál-gimnáziumban. Érettségije után a budapesti Magyar Testnevelési Főiskolára iratkozott be még a háború kitörése előtt. Kiváló talaj- és szertornász volt. Főiskolásként érzett rá először igazi élethivatására, a néptánc, a népzene kutatásának fontosságára. Csak 1946-ban végzett, szerezte meg testnevelő tanári diplomáját, mert közbejött egy háború, tetézeve hadifogsággal. Halálhírét keltették, de ő hazatért. Pályakezdő tanárként Somogyba, haláláig forrón szeretett, véletlenül kapott, de örömmel és hűséggel vállalt pátriájába

1 Születési anyakönyve csak a születés évét tartalmazza, pontos születési dátuma a konfirmáltak 1933. évi anyakönyvében található. Közli: *Matyikó Sebestyén József: Együd Árpád élete és munkássága.* (Folklór és Etnográfia 96.) Debrecen 1997. 12.

2 *Leskó László: Együd Árpád öröksége.* Honismeret 12. (1984) 4. sz. 63.

került. Tizennégy évig volt a Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium tanára Csurgón, három évig a Somogy Megyei Népművészeti Tanácsadó vezetője. 1963-tól már a siófoki Perczel Mór Gimnáziumban tanított. Nevéhez fűződik többek között az ország első diák táncsoportjának (1947), valamint a siófoki Balaton Táncegyüttesnek (1964) a megalakítása. 1970-ben a siófoki Kálmán Imre Emlékház vezetője lett, egy évvel később pedig – Takáts Gyula igazgatása alatt – a Somogy megyei múzeumi szervezet néprajzos-muzeológusa. 1973-ban Bakay Kornél megyei múzeumigazgató megbízta a Marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum vezetésével, majd a megyei múzeum igazgatóhelyettesévé nevezte ki. Ebben a beosztásban még egy évtizedig szolgálhatta fáradhatatlan szorgalommal a néprajz, muzeológia és közművelődés ügyét. Napi tizenhat órát dolgozott, lobogó lelkesedéssel, „két végén égetve a gyertyát”. Szolgált, bár ő is tudta, barátai is érezték, alkatához, vágyaihoz, ambícióihoz nem illő feladattal kénytelen megbirkózni. „Kutató-feldolgozó igényének nem felelt meg ez a pozíció! Szeretett volna lemondani, és tudományos főmunkatársként dolgozni tovább, mert úgy többet foglalkozhatott volna a népelet kutatásával” – írja monográfiájában róla Matyikó Sebestyén József.³ Utolsó évében valósult meg ez a kívánsága, tudományos főmunkatársként dolgozhatott a múzeumban. Együd Árpád 1983. augusztus 17-én hunyt el.⁴

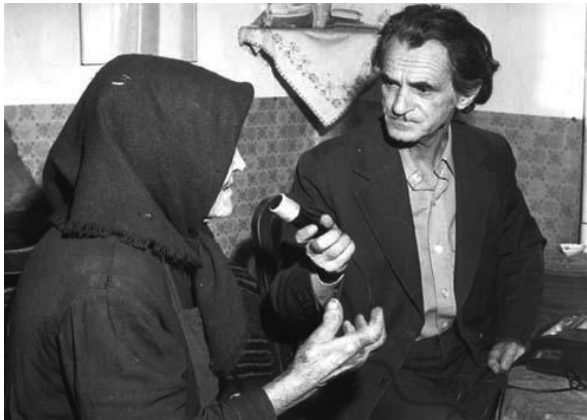
1. kép
Együd Árpád (1921–1983)
(Fotó: Jávorai Béla)

Együd néprajzi ismereteit, gyűjtői módszereit nem intézményes képzés keretében szerezte. A népi kultúra iránti elkötelezettségét, mély érdeklődését otthonról, falujából, családjából hozta. Testnevelő tanárként érzett rá, mennyire hasznosan lehet felhasználni a néptáncokat, a népi sportjátékokat a fiatalság testi nevelésében. Ezeket kezdő

3 Matyikó S. J.: Együd Árpád i. m. 26.

4 A Somogyban Mészáros Balázs és Olsvai Imre búcsúztatta. Búcsú Együd Árpádtól. (1921–1983). Somogy 11. (1983) 6. sz. 96–97.

tanár korától alkalmazta pedagógiai gyakorlatában, egyik legfontosabb tanulmánya is e tárgykörben született (Népi sportszerű játékok Somogyban, 1981). Döntő hatással volt rá Molnár István, a siófoki népfőiskola vezetője, akitől elsajátította a kutatás módszereit. Néptáncsoportokat szervezett szerte Somogyban, szakmai tanácsokkal segítette munkájukat s minden mással, amire szükségük volt. Az ötvenes évektől kezdve egyre nagyobb intenzitással foglalkozott a módszeres somogyi néprajzi gyűjtőmunkával. Autó, motorbiciklin, kerékpáron, lovas kocsin vagy gyalog járta a megyét, mikor mire volt lehetőség, igyekezett mindenhová eljutni, ahonnan értékes néprajzi adatot remélhetett. Leskó László így írt a lázas évek munkájáról már idézett emlékezésében: „Mindenkint ismert, mindenki ismerte Somogyban. Hóna alatt már-már testrészévé vált kis magnetofonjával megfordult a legeldugottabb kisközségben, majorban is; járt gépkocsin, dőcögött szekéren, karikázott kerékpáron, ott volt a búcsúi forgatagban, fényes lagzikon, folklór-ünnepek színpadjai mögött – kincskeresőben. És Művé fogant a hangyaszorgalom, a munka. Országos elismerést váltott ki – nem érdemelné meg újabb, s most már hivatásos kiadótól a megjelentetést? – a *Somogyi népköltészet* című vastag, tekintélyes, arannyal sem mérhető értékű könyve, majd a *Kaposváron megverték a rézdobot* című gyűjteményes kötete, száz somogyi népdallal.”⁵

2. kép

Együd Árpád gyűjtés közben. A 95 esztendős hetesi Pöttendi Lidivel, Vikár Béla egykori adatközlőjével készít felvételt 1980-ban
(Fotó: Gyertyás László)

A hivatalos véleményező, a néprajztudomány szakmai szervezetei, intézményei, ha róla írtak, kénytelenek voltak a sablonokat félretolni, és elismeréssel illetni munkásságát. Utódja a siófoki múzeumban, Matyikó Sebestyén József, mesterének tekintette Együd Árpádot. Halála évében készített vele életinterjút a *Somogyi Honismereti Híradó*ban,⁶

5 Leskó L.: Együd i. m. 63.

6 *Matyikó Sebestyén József: Beszélgetés Együd Árpáddal. Somogyi Honismereti Híradó* 13. (1983) 2. sz. 41–45.

majd 1997-ben kismonográfiában mutatta be életét és munkásságát, ezzel tisztelgett mestere előtt.⁷ Együd Árpádot életében több kitüntetéssel is megbecsülték: tanárként sportkitüntetések, népművelői, hagyománymentési ténykedéséért kétszer is Szocialista Kultúráért érmet, majd a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta. Pálóczi Horváth Ádám megyei közművelődési díjjal is kitüntették. S mégis valahogy mégsem esett elég szó róla, munkájáról. Talán mert sohasem tolakodott előtérbe; a néprajztudomány szürke eminenciásaként dolgozott. Megszállott volt, aki nemcsak a néprajzi gyűjtő- és rendszerező munkában volt az ország egyik legjelesebb szakembere, de ha kellett, tárlatvezetéssel agitált, felkereste a somogyi kisiskolák honismereti szakköreit, hogy segítsen; rádiós és televíziós vetélkedők szervezője volt, somogyi mindeneként tevékenykedett.

Együd Árpád utóélete ellentmondásos. A Magyar Néprajzi Lexikonban nem szerepel a neve. A Magyar Néprajz V. Népköltészet kötetében A népballada-kutatás története fejezetben Kriza Ildikó Vikár somogyi munkásságának folytatójaként említi Együd Árpádot, akinek sikerült addig ismeretlen ballada altípusokat feltárnia.⁸ Az Archaikus népi imádságok fejezetben pedig Erdélyi Zsuzsanna említi Együd 1975-ben napvilágot látott *Somogyi népköltészet* című művét, amelyben az akkoriban frissen ismertté vált műfaj már megjelent.⁹ „A népi imádságok, az apokrif imák százait gyűjtötte össze, ezek közül néhányat meg is jelentetett. Olyan archaikus fohászokat gyűjtött, amelyeknek egy-két változatát már a XVI. században Bornemissza Péter is feljegyzett bajelhárító esdeklésként” – írja monográfiájában Matyikó Sebestyén József Együd ezen gyűjtéseiről.¹⁰ A népzene gyűjtés kapcsán a *Magyar néprajz* VI. kötetében a Magyar népzene fejezetét Vargyas Lajos írta, s ennek kutatástörténeti bevezetőjében hivatkozik is Együd Árpádra, mások mellett megemlíti nevét, mint a határainkon belül működő, egy-egy területre specializálódó gyűjtőt.¹¹ A kötet végi bibliográfia egy művét tartalmazza: *Somogyi népköltészet*, Kaposvár, 1975.

Szűkebb választott pátriája, Somogy méltón őrzi emlékét, és próbálja ápolni és közéleti nagy jelentőségű munkája hagyatékát. Kaposvárott művelődési központ viseli a nevét, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága pedig a tudományos hagyaték ápolására, a páratlan értékű gyűjtési anyag rendszerezésére, digitalizálására és feldolgozására külön csoportot hozott létre. A hagyaték három nagy részből áll: hangzó-, kézirat- és archív filmanyagból.¹² A hangzóanyag – 288 magnószalag és félszáz kazetta – részben Együd Árpád korábban publikált gyűjtéseit, részben kiadatlan anyagait őrzi. A gyűjtések zöme somogyi, de Együd gyűjtött Erdélyben és szülőfalujában, Perőcsényben,

7 Matyikó S. J.: Együd Árpád i. m.

8 Kriza Ildikó: A népballada-kutatás története. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. II–VIII. Szerk. Paládi-Kovács Attila et. al. Bp. 1988–2001. V. 275.

9 Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus népi imádságok. In: Magyar néprajz i. m. V. 702.

10 Matyikó S. J.: Együd Árpád i. m. 30.

11 Vargyas Lajos: Magyar népzene. A kutatás története. In: Magyar néprajz i. m. VI. 11.

12 Az Együd-hagyatékról lásd Lőrinc Sándor: Az Együd-hagyaték sorsa. Somogyi Hírlap, 1991. március 14. 5.; Szapu Magda: Somogy megye folklorisztikai kutatásai. (Múzeumi Tájékoztató 3.) Kaposvár 2002. 24–25.

amelynek népi kultúrájáról monográfiát szeretett volna készíteni. Fájdalmasan befejezetlen életművében erre már nem került sor. Ennek elvégzése a jelen és jövő néprajzos nemzedékeinek a feladata – a mi feladatunk – maradt.

Az Együd-hagyaték 600 órányi archív hangzóanyagának átjátszása, munkakópiája az MTA Zenetudományi Intézetében – Olsvai Imre irányításával, Németh István közreműködésével – az 1990-es évek elején elkészült. Ugyancsak megtörtént az archív filmanyag (majd 250 tekercsnyi mozgófilm) utómunkálata, videoszalagra történő rögzítése a Magyar Televízió operatőre, Táskai Mihály és munkacsoportja jóvoltából. 1991-ben hosszas tárgyalások után lezajlott a hagyaték egyesítése – az özeveg a múzeumban látta biztosítva e hagyaték rész szakszerű elhelyezését, gondozását, feldolgozását, közvételét. Az egyesítést követően elkezdődött és mára befejeződött a hagyaték rendezése, nyilvántartása, a hiányzó adatok pótlása, kiegészítése illetve mutatózása, és folyamatban van a teljes hangzóanyag digitalizálása. A munka jelentős részét Molnár Éva gyűjteménykezelő, zenei lejegyző nagy szakértelemmel végezte/végzi.

A perőcsényi gyűjtésről

Perőcsény, ez a börsönyi falu az 1930-as évektől a néprajzosok kedvelt gyűjtőpontja volt. Gyűjtött itt a háború előtt Szendrey Ákos és Gönyey Sándor, 1945 után Manga János, Györgyi Erzsébet, T. Papp Zsófia, Tarján Gábor és mások. A népi kultúra egyes területeiről születtek részfeldolgozások, elsősorban a tebe készítésének és ajándékozásának szokásáról, de átfogó, komplex mű nem született.

Együd Árpád huszonöt évesen messze került szülőfalujától, Perőcsénytől, de azt sohasem felejtette el. Néprajzosként mindig is arra vágyott, hogy felgyűjtse és közvégye szülőfaluja népi kultúráját, hagyományait. Az Együd-hagyaték digitalizált hangzóanyagai között 11 perőcsényi adatközlőtől találunk 55 hangfelvételt. Ezek rövid, általában 1-2 perces felvételek. Sajnos az eredetiek a készítés korában elérhető technikai eszközök és felvételi anyagok gyenge minősége, továbbá az eltelt idő miatt igen rossz állapotban voltak. Ezen a digitalizálás némiképp segített, de a felvételek egy része ma is halk, zajos, nehezen érthető. Feltétlenül szükségesnek látszik a felvételek írásos rögzítése is az eredményes feldolgozáshoz.

A 11 adatközlő közül maga Együd Árpád az egyik. 1978. június 29-én készített három felvételén a perőcsényi temető régi sírfeliratainak szövegét mondja magnóra. A további tíz adatközlőből négy, neve szerint az Együd család tagja. A felvételek négy alkalommal készültek: 1959. augusztus 20-án Együd Irmától, nagynénjétől két népdalt, édesapjától, Együd Józseftől egy népdalt, Együd Jánostól pedig három népdalt, históriás éneket, újévi köszöntőt és lakodalmi rigmust rögzített. 1977 decemberének végén (27-én és 30-án) két adatközlőtől 13 felvétel készült. Molnár Jánosné a falu unikális népszokásáról, a tebefa küldéséről mesélt, Szabó Józsefné pedig 12 felvételen gyermekjátékokat, népdalokat és balladákat mondott el. 1978. június 29-én és július 3-án négy adatközlővel készült felvétel. Újabb gyermekjátékok, népdalok, lakodalmi versek, hiedelem- és szokásleírások kerültek rögzítésre. Szabó Gézané további adatokkal szolgált a tebefa ajándékozásáról, Szabó Géza pedig Perőcsény és a Salgó-vár történetéről, családjáról, gyermekkoráról mesélt. Az utolsó digitalizált hangfelvétel 1980-ból származik: egy újabb népdal Együd Irmától.

Együd legbehatóbban a folklórral foglalkozott: a népdalok, népszokások, néphit és népzene érdekelte. Ez a perőcsényi digitalizált anyagából is jól látszik. A hanganyag egyik fontos érdekessége, hogy tartalmazza Együd Árpád édesapjának két szerzeményét, népies műdalát, amelyet Perőcsényben népdalként kanonizált a hagyomány: *Mit keres a temetőben, mit keres a nap sugára?* Együd Árpád édesapja, édesanyja halálának egy éves évfordulójára írta ezt a dalt, a rádióban is énekeltek. Ketten is említik: Szabó Józsefné és Szabó Lajos. *Jaj de búsan harangoznak, temetnek...* Együd Árpád édesapja ezt egy 16 éves legény temetésére írta. A jelenség plasztikusan szemlélteti egy faluközösség hagyományteremtő erejét.

Együd Árpádnak már nem sikerült monográfiába foglalnia perőcsényi gyűjtései eredményeit. Ez a feladat utódaira vár. Az alábbi lista az Együd-hagyaték Perőcsényben felvett, digitalizált hanganyagának részletes leírását tartalmazza:

Együd Árpád (három felvétel 1978. 06. 29-éről): A perőcsényi temetőben található sírfeliratok. A gyűjtő saját maga mondja magnóra a temető régi sírfeliratait.

Együd Irma (két felvétel 1959. 08. 20-áról és 1980-ból): Három népdal: *Árok, árok, de mély árokba estem...*, *Elválok a szeretőtől...*, *Egy kisleány a hegyek közt...*

Együd Istvánné (egy felvétel 1978. 06. 29-éről): Leánykérő gyermekjáték: *Méz, méz, termett méz...*

Együd János (hat felvétel 1959. 08. 20-áról):

1. *Perőcsényi fonóház...* – népdal
2. *Perőcsényi templom tetejébe...* – népdal
3. *Perőcsényi réztoronyba...* – népdal
4. *Márianosztra felé vezet egy gyalogút...* – históriás ének
5. *Újlesztendő, vígságszerző most kezd újulni...* – újévi köszöntő
6. *Kétkerekű paprika...* – lakodalmi rigmus

Együd József (egy felvétel 1959. 08. 20-áról): *Udvarom, udvarom, kerek kis udvarom...* – népdal

Molnár Jánosné (egy felvétel 1977. 12. 30-áról): Egy családi, ajándékozó, párválasztó népszokásról: a tebefáról. Az 1907-ben született adatközlő 5-6 éves kislánykorában karácsony böjtjében kapott tebefát a keresztanyjától. Ez egy szalagokkal, gyümölcsökkel, aranyos dióval gazdagon feldíszített fácska, amit rendszeren lánykérőben ad a legény a mátkájának.

Szabó Géza (öt felvétel 1978. 06. 30-áról):

1. Gyermekkor: Perőcsényben a kisfiúk 3 éves korukig szoknyában jártak...
2. A Salgó vár története
3. Perőcsény története
4. Az adatközlő családjáról beszél
5. Hiedelemtörténet: a garabonciás diák

Szabó Gézáné (tizenegy felvétel 1978. 06. 30-áról, az utolsó 1978. 07. 03-áról):

1. Farsang: tebefa ajándékozása
2. *Önök színe előtt bátran megállottam...* – lakodalmi bokréta
3. Lakodalmi szokások Perőcsényben
4. *Perőcsénybe két úton kell bemenni...* – népdal
5. *Gyertek, lányok szedjünk rózsát estére!*... – lakodalmi köszöntő, új házaspár köszöntése.
6. *Akkor szép a kis leány, mikor koszorú van a fején...* – népdal
7. *Nénémasszony adjon Isten jóestét!*... – népdal, menyecske vitelekor énekelték.
8. *Csen-csen gyűrű, kalán, gyűrű...* – gyermekjáték
9. *Megy a papucs vándorútra...* – gyermekjáték
10. *Méz, méz, termett méz...* – gyermekjáték
11. *Kedves násznagyuram bátran megállottam...* – lakodalmi bokréta

Szabó Józsefné (tizenkét felvétel 1977. 12. 27-éről):

1. *Kis kacska fürdik...* – gyermekjáték, leányjáték (Adatközlő még: Darányi Józsefné.)
2. *Mit mos, mit mos kis menyecske...* – gyermekjáték, párvalasztó körjáték (El is mondják a játékot. Adatközlő még: Darányi Józsefné.)
3. *Eszterlánc, eszterlánc...* – gyermekjáték, kifordulós körjáték (Adatközlő még: Darányi Józsefné.)
4. *Sári, bári, tika, toka...* – gyermekjáték, kiolvasó
5. *Édesanyám ki volt itt?*... – népdal (A dal így kezdődik: Ez a kislány de beteg...)
6. *Lekaszálták a réten a szénát...* – népdal
7. *A megszólaló halott* (Megölték a legényt harminc forintjáért) – ballada
8. *Mit keres a temetőben, mit keres a nap sugára?*... – népies műdal, írta Együd Árpád édesapja, édesanyja halálának egy éves évfordulójára, a rádióban is énekelték.
9. *Ellopták egy asszony álmát...* – népies műdal
10. *Együd Árpád édesapja: Jaj de búsan harangoznak, temetnek...* népies műdal egy 16 éves legény temetésére
11. *Kiskacska fürdik fekete tóban...*, *Mit mos, mit mos kis menyecske?*... – gyermekjáték (el is mondja a játékot)
12. *Eszterlánc, eszterlánc, eszterlánci rózsza...* – gyermekjáték (elmondják a játékot is. Adatközlő még: Darányi Józsefné.)

Szabó Lajos (tíz felvétel 1978. 07. 03-áról):

1. Együd Árpád édesapja: *Mit keres a temetőben, mit keres a nap sugára?*... – népies műdal
2. Hiedelem a lidércről.
3. *Ennek a kislánynak, ennek a kislánynak...* – népdal
4. Hiedelem a lúdvércről.
5. Boszorkánytörténetek.
6. Boszorkánytörténetek (az előzőek folytatása).
7. Lucanapi szokások Perőcsényben.
8. Húsvét: Nagypéntek reggel fűzfa alatt mosakodtak a patakban...
9. Disznótoros szokások Perőcsényben, nyársdugás.
10. Strázsák vagy éjjeliőrök Perőcsényben.

Szabó Lajosné (három felvétel 1978. 07. 03-áról):

1. *Ezernyolcszázhatvanötben születtem...* – katonadal
2. *Perőcsényi kultúrajtó nyitva van...* – népdal
3. *Perőcsényi híres jányok...* – népdal

Az Együd Árpád hagyaték digitális hangzóanyag adatbázisa

<http://www.smmi.hu/egyud/index.php>

Perőcsényi adatközlők: Együd Árpád, Együd Irma, Együd Istvánné, Együd János, Együd József, Molnár Jánosné, Szabó Géza, Szabó Gézáné, Szabó Józsefné, Szabó Lajos, Szabó Lajosné

Együd Árpád legfontosabb művei

- Somogyi népköltészet. Gyűjtötte és szerkesztette Együd Árpád. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1975. 511 p. 6 térkép + 2 hanglemez melléklet (Somogy néprajza 1.)
- Kaposváron megverték a rézdobot. Száz somogyi népdal. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1981. 100, (4) p.
- Népi sportszerű játékok Somogyban. In: Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár 1981. 95–126. p.
- Szántódpusztá és környéke szájhangyománya. SIOTOUR. 1985. 116. (1) p. (Szántódi Füzetek 12.)

Egy csak Perőcsényben fennmaradt népszokás: a tebefa

A tebe vagy tebefa (életfa) fából készült, 60 cm magas, kb. 200 db aranyozott, ezüstözött dióval és szalagokkal díszített rituális tárgy. Fontos szerepet játszott a családi kapcsolatok és a leánykérés ajándékozással való kifejezésében, megerősítésében. Az életfa jelképe. Ajándékozási szokásként más helyeken a 19. század végén kiveszett, egyedül Perőcsényben maradt meg az 1920–30-as évekig. T. Papp Zsófia és Tarján Gábor talált adatot arra, hogy korábban Perőcsényben is élő fa lehetett a tebe.¹³ A tebekészítés és -küldés szokása az 1930-as évek után aktívan kollektív folklór jelenségből passzívan kollektív-vé változott. De a szokás ismerete, hagyománya sohasem merült feledésbe. Tudását az idősebbek mindig továbbadták a fiatal nemzedékeknek. Revivalként napjainkban is elevenen él a faluban, eredeti rituális tartalmát jobbára elvesztve, sokkal inkább a faluközösség identitásának kifejezőjeként, erősítőjeként és turistacsalogató idegenforgalmi látványossággént.

A tebefa először lakodalmi ajándék, a rítus része lehetett, később a népszokásban szereplő szerelmi ajándék, a legutóbbi időkben pedig a családok közötti komaság, tisztességtetés, a barátság erősítésének eszköze lett. A tebefa sajátos díszítése szimbolikus értelemre utal. A farsangi szokások elemzésekor a tebét termékenység jelképnek tartják.

13 T. Papp Zsófia – Tarján Gábor: Egy rítustárgy funkcióváltozása. A perőcsényi „tebefa”. *Etnographia* 89. (1978) 4. sz. 602.

T. Papp Zsófia és Tarján Gábor a következőkben foglalták össze perőcsényi gyűjtésük tapasztalatait a tebefa küldésének szokásáról: „A század első éveiben még minden év farsang vasárnapjának délutánján küldtek tebefát, többet is a faluban. Az első világháború után a tebeküldés fokozatosan feledésbe merült. Általában fiúgyermek nevében küldték a kislánynak, de lány is küldhetett, pl. keresztanyjának. Hároméves kislánynak is vihettek tebét, máshol konfirmált legény volt a tebeküldő. Egy leány több tebét is kaphatott egy farsangi vasárnapon. Jellemző, hogy azonos anyagi helyzetű családok között volt szokásban, hogy egymást a tebeküldéssel megtiszteljék, s ezt így fejezték ki: „Föld küldte földnek a tebét”. Gyűjtésünk arra enged következtetni, hogy a tebét tulajdonképpen mindig család küldte családnak, kölcsönös szimpátia jeleként, kapcsolatteremtő, -erősítő gesztusként; tehát az emlékezet számára elérhető időben nem domborodott ki a szerelmi vagy pontosabban: párválasztást előkészítő ajándék jelleg. Nincsenek adataink arra sem, hogy a tebeküldés konkrétan a családok megegyezését, két fiatal egymásnak ígérését jelentette volna.”¹⁴

Perőcsényben szinte minden „valamirevaló” férfiember értett a fa megmunkálásához, ezért nem volt nehéz olyat találni, aki aztán elkészítette ezt a 60–70 cm-es, a tetején tulipán formájúra faragott rudat, amire két-három sorban 8–12 kámvát erősített. A kész tebefa feldíszítése már az asszonyok és lányok dolga volt, a rúd tulipános tetejére egy almát tettek, a kámvákat 200–250 aranyozott-ezüstözött dióval, frissen sült „farsanggal” (fánkkal) díszítették.

A tebefát a legutóbbi időkben a szülők küldték 5–11 éves fiuk nevében hasonló korú kislánynak. Farsang vasárnapján, amikor az emberek a templomból hazafelé mentek, két nagylány vitte a tebét a kislányos házhoz, jó időzítéssel, hogy minél többen láthassák. A hajukban lévő színes-mintás szalagokat is rákötötték a tebére, s így az még szebbnek tűnt. Nagy tisztességnek számított, ha valaki tebefát kapott, még felnőttkorában is emlékezett rá, olyan szép emlék volt számára. Egy hét múlva aztán viszontajándékot, kalácsot, kuglófot küldtek a tebéért. A tebefa ehető díszítését később szép komótosan megeszegették, a csupasz tebevázat pedig legtöbb esetben visszaküldték, hogy a következő évben másnak is örömet szerezhessenek vele.¹⁵

A tebefával foglalkozó legfontosabb szakirodalomból:

- Csáky Károly: Tebefa és örömkalács. *Ethnica* 11. (2009) 2. sz. 60–62.
- Erdélyiné Fehér Julianna: A „tebe” a nógrádmegyei Perőcsényben (Adatok az „életfa” elterjedéséhez). *Néprajzi Közlemények* 3. (1958) 1–2. sz. 269–273.
- T. Papp Zsófia – Tarján Gábor: Egy rítustárgy funkcióváltozása. A perőcsényi „tebefa”. *Etnographia* 89. (1978) 4. sz. 600–603.
- Szendrey Ákos: Vegyes népszokásgyűjtés. Perőcsény. Kézirat. EA 2717.

14 T. Papp Zs. – Tarján G.: Egy rítustárgy i. m. 600.

15 Darányi László foglalja össze a tebefáról szóló legfontosabb tudnivalókat a <http://perocsenybaratai.hu/index.php/hu/falulrol/2012-07-30-05-19-44/46-tebefa> honlapon. (letöltés 2019. ápr. 3.)

3. kép

Tebefa, 1976-ban készült.

Földesné Györgyi Erzsébet etnográfus gyűjtötte

Perőcsényben 1976. november 4-én.

A Néprajzi Múzeum Szokás- és játékgyűjteményének darabja

(Néprajzi Múzeum, 76.90.1).

A Néprajzi Múzeum Szokás- és játékgyűjteményében található egy tebefa (Néprajzi Múzeum, ltsz.: 76.90.1), amelyet Földesné Györgyi Erzsébet etnográfus gyűjtött Perőcsényben 1976. november 4-én. A tebefa leírása: házilag összeállított rítustárgy, műanyag, dió, selyemszalag, fenyőfa felhasználásával. A tárgy 68 cm magas, 48 cm széles. Fenyőfából faragott, nyolc oldalú, feldíszített állvány. Alsó és felső vége tulipán alakúra faragott, négyszögletes fenyő talpa rácsavarozva. Az oszlopot fahasítékokból hajlított, középen újrakezdett kávak veszik körül, melyeket ezüst és arany színűre festett diók díszítenek, váltakozva csapolva hurkapálcákkal; négy színes mintás selyemszalag díszíti, három fekete és egy piros alapú. Egy füzér zsírban sült tészta ráaggatva. A felső tulipánba műanyag labda helyezve alma gyanánt.

Perőcsényben folyamatosan őrzik a tebefa hagyományát, és újrataníják az újabb és újabb, felnövekvő nemzedékeknek. Erről tanúskodik a következő fénykép 2013 farsangjáról.

5. kép

Tebefa hordása Perőcsényben, 2013 farsangja.

<http://perocsenybaratai.hu/index.php/hu/2013-02-01-11-21-54/keptar/category/6-tebefa>

(letöltés 2019. ápr. 3.)

ABOUT ÁRPÁD EGYÜD'S ETHNOGRAPHIC COLLECTION

Summary

Árpád Együd, who died sadly early at the age of 62, had a unique career in Hungarian ethnography. He was one of the most prominent collectors and fieldworkers of Hungarian ethnography in the 20th century.

Árpád Együd was born in Perőcsény, in Hont county on 30 January 1921 and died on 17 August 1983.

This study summarizes Együd's career and gives a detailed description of his Perőcsény collection.

Árpád Együd got far away from his birthplace, Perőcsény, at the age of twenty-five, but never forgot it. As an ethnographer, it was always his desire to gather and publish the folk culture and traditions of his home village. Among the digitised sound recordings in Együd's legacy, there are 55 recordings from 11 informants in Perőcsény. These are short, usually 1-2-minute-long audio clips.

Együd was devoted to folklore, he was interested in folk songs, folk traditions, folkways and folk music, as it is apparent from the digitised Perőcsény material. One of the important and interesting features of the sound recordings is that they contain two compositions by his father, two popular songs which are canonised as folk songs by tradition in Perőcsény.

As the conclusion of the study, the author describes a folk tradition preserved only in Perőcsény, the making of the *tebefa* (tebe tree).

